

О. М. Хавкіна

**Параметризми
як складник ідіостилю письменника
(на матеріалі роману І. Багряного
„Сад Гетсиманський”)**

Твори Івана Багряного справедливо відносять до української класики. Це романи „Тигролови”, „Людина біжить над прірвою”, „Сад Гетсиманський”. Літературознавці, мовознавці проявляють постійну цікавість до вивчення творчого спадку письменника. Серед останніх публікацій відзначимо праці А. Камінчука, Т. Марцинюк [4; 6]. Щодо мови творів І. Багряного, то її досліджували М. Братусь, Г. Клочек, М. Самойлюк, В. Святовець, В. Ткаченко, А. Ярова [2; 5; 7; 8; 9]. Всі ці розвідки дають змогу глибше зрозуміти особливості світобачення письменника, краще відчувати його внутрішній світ, встановити особливості ідіостилю автора, пояснити еволюцію творчої манери митця. В. Винниченко казав про роман „Сад Гетсиманський”, що про нього „можна говорити книгами” [5:77]. З’являються все нові роботи, присвячені аналізу мови творів письменника (синоніміці, фразеології, окремим лексико-семантичним групам тощо), але розвідок з використання параметризмів у творах І. Багряного, немає.

Отже, ми ставили перед собою такі завдання:

- 1) вибрати слова зі значенням розміру з роману Івана Багряного „Сад Гетсиманський”;
- 2) простежити їх приналежність до тих чи інших частин мови і до мікрополів семантичного поля параметричності;
- 3) дослідити їх семантичні, словотворчі, стилістичні особливості;
- 4) з’ясувати мету використання їх у творі письменника.

Слова на означення розміру, що зустрічаються у романі „Сад Гетсиманський”, мають різну частиномовну приналежність:

- 1) іменники: *безодня, глибина, глибінь, здоровило, широчінь*;

2) прикметники (включаючи ступені порівняння): *величезний, дрібнюсінький, найбільший*;

3) дієслова: *поширюватися, розростатися*;

4) прислівники: *безмежно, глибоко, широко*.

Семантика параметричності може передаватися як одиничними словами (приклади вище), так і цілими словосполученнями: *мішок з костями (худий); без початку й кінця (безмежний)*.

Розмір передається лексемами-представниками різних мікрополів аналізованого семантичного поля:

1) глибини: *безодня, глибоко, прірва*;

2) висоти: *високий, низенький*;

3) довжини: *довготелесий, довжелезний, коротюнький, куцоногий*;

4) ширини: *вузесенький, широко*;

5) товщини: *сухорлявий, товстелезний, товстюх, худоребрый*;

6) загального розміру: *великий, дрібненько, малесенький, мізерний*;

7) середнього розміру: *середній*.

Перечитуючи роман, ми помітили, що найулюбленішим параметричним прикметником І. Багряного є *великий*. Він використовується:

1) у портретних характеристиках: *великі краплі сліз, великі очі, великі синці, вигляд великого звіра, великі сині кола під очима*;

2) в описаннях міста, будівель: *великі вітрини, велике місто, великий промисловий центр, велика тюрма, велике подвір'я, великі блоки*;

3) у передачі психологічного стану: *великий клубок у горлі*;

4) в описаннях кімнат: *велика шафа, велике вікно, велика кімната*.

Також *великий* часто зустрічається в романі у своїх значеннях, не пов'язаних з розміром, здебільшого переносних: *велика цікавість, великий актор, велика прислуга, велика*

революція, велика любов, великі надії, велика приємність, людина з великої літери, великий романтик, великий келих гіркої, великий митець, великий рух, велика сварка, велике здивування, великий ризик, великий привілей, велика загадка, великий привід для сміху, великий поспіх, велика ідея, велика істина, велике враження, велика ціна, велика тайна, великий страх тощо. Великий у таких словосполученнях знаходиться або на периферії семантичного поля параметричності, або взагалі за його межами.

Подекуди письменник багаторазово повторює цей прикметник, „нагромаджує” його з метою привернення уваги читача до іменників, з якими він поєднується:

Жінка взяла пакет, а очима – на Андрія. В густо нафарбованих губах вона тримала димлячу цигарку, жувала її, як зумбело, а великими очима дивилася на свою нову власність, ніби оцінюючи її. В тих очах світилась велика цікавість: цікавість жінки а чи суто фахова цікавість енкаведистки – хтозна. Андрієві ті цікаві очі, підведені великими підозрілими синцями, на блідому обличчі.. видалися очима розпутної, владоїмущої жінки¹ [59]; Так бідний Аслан діходить до терору й великої диверсії. От він розповідає, як він готував гранати, динаміт тощо.. Слідчий з великим задоволенням все нотує [93].

Також зустрічаються уривки, в яких увагу привертає безпосередня близькість повторюваного **великий** з повторюваним **малий**, **маленький** (включаючи їх ступені порівняння):

А вони – маленькі романтики – йдуть по ограді, побравшись за руки, – чотири маленькі брати, один другого менший, – крадуться крізь загадкову темряву навколо церкви... У великій-великій церкві з височенними стелями бань.. – прохолода і тиша.. [Христа] поклали отак посеред цієї великої церкви.. А кругом читця – порожньо – велике світляне коло.. Чотири маленькі брати, побравшись міцно

¹ Тут і далі цитується за виданням Багрянний І. Сад Гетсиманський. – К.: Наукова думка, 2001. – 548 с.

за руки, стоять нерухомо. [20–21]; ..Аслан вибрав цей Горбатий міст не тільки тому, що не знав інших назв, а й тому, що то **маленький** міст, а за **маленький** міст **менша** кара. Він хотів і диверсію зробити, й не потрапити під розстріл. Довелося ж називати якийсь **великий** міст і наражатися на **велику** кару [94]; Дідусів світ яскравий і смисловий. **Найменша** билинка для нього має душу й мову, свої радості й печалі. **Найменша** кузка для нього позначена перстом Божим, і він про неї може розповідати прекрасні легенди – можливо, навіть він їх сам творить. **Найменше** явище в природі для нього сповнене глибоко смислу й незбагненої величі. Дідусів світ – світ прекрасного, Божеського призначення, світ сонця й радості, світ любові й терпимості, світ, де людина **велика** й поза волею Божою недоторкана... Де **найбільшим** злом є наступити ногою кузку, тобою не створену... [278].

Остання цитата характеризується також парцеляцією.

Взагалі, експресивні антитезні побудови є одним з найуживаніших стилістичних прийомів письменника:

Коли ти, брат, потрапив у ці двері, що в один бік такі **широкі**, а в другий такі **вузькі**, то ти напевно про все визнаєш [29]; Але як розмірювати [підлогу] знову, коли, скажімо, Узуньян такий **тонюнький**, а Охріменко такий **товстий**? [101]; Але те його [Аслана] не вирятувало від дальшого ходіння по муках „**малого** й **великого** конвеєра” [95]; Завдання полягало в тім, щоб з **грубого** цвяха зробити **тоненьку** голку [325]; Нарешті підлога була розподілена, **довгі** й **короткі** попаровані й всі вклалися спати [343].

Цікаво, що в романі Івана Багряного „Сад Гетсиманський” непохідні прикметники **довгий** і **тонкий** зустрічаються набагато рідше за похідні від цих коренів градаційні лексеми: *довжелезна пауза, довжелезні паркани, довжелезний килим, довжелезний коридор, довжелезний список; тонюнька цівка диму, тонюнький мотузок, тонюнька течка, тонюнькі смужки диму, тонюнькі струмочки холодного ранкового повітря, тонесенька волосинка, тонюнька волосинка, тонюсенька ризикована грань від божевільного.*

Зустрічаються в романі поодинокі випадки плеоназму: *Головне, що той слідчий є чужий.. І служака – не мінімум йому потрібен, а максимальний максимум* [168]; частішими є повтори параметричних лексем: *Там стоїть карцер – мізер-на-наймізерніша цементна скринька..* [270]; *При тій нагоді Андрій згадав, що його „справа” була товстюща-претовстюща* [63]; *Там стояло всього чотири слова, написаних дрібнесенько-дрібнесенько на клаптику цигаркового паперу: „Будь мужній! Тримайся! Любий!..”* [430].

Трапляються одиничні випадки звертання митця до фольклорно-епічних елементів, що містять лексеми зі значенням розміру:

Через гори **високії**, через води **глибокії**, через краї чужі несходимі мчить воно [серце матері] ластівкою, за синами шукаючи, їх виглядаючи... [5].

Емоційне навантаження слів на означення розміру може підсилюватися завдяки градації:

По тих словах **величезний, безмежний** тягар навалився на Андрієве серце [133];

або вживанню в безпосередній близькості параметричних лексем:

..він [Штурман] дивиться вдалину, як сонце вогненними мечами ралить розгойдану стихію моря, думає **велику** й **глибоку**, як саме море, думу, й перед гордим його, орлиним зором стелиться могутня сонячна перспектива – перспектива його Вітчизни... [356].

У романі параметризми широко використовуються і при майстерному створенні портретів (відомо, що І. Багрянний серйозно займався живописом, зокрема й портретами). Частина їх виписана більш виразно, інша – менш, але „у кожному випадку відчувається уміла рука письменника-портретиста” [5:74].

За словами Йозефа Слободовського, І. Багрянний – глибоко гуманна людина, бо „на самому дні пекла зумів побачити людські прикмети навіть у найозвіріліших осібняків” / „Культура”, 1951, ч. I – цит. за Ю. Лавріненком з „Листів до приятелів”/ [3:105]. Підтвердження цієї думки знаходимо

і в портретних характеристиках НКВДшників, у яких часто зустрічаються зменшено-пестливі суфікси, приєднані до параметризмів:

Людина помалу звелась назустріч, **низенька, кремезна**, в військовій уніформі.. [30]; **Маленький** оперативник нервується.. [160]; Все це зауважив Андрій в одну блискавичну мить, переступивши поріг і зупинившись біля нього по знаку свого **маленького** „архангела” [163].

Хоча інколи зменшено-пестливі суфікси у таких портретах підкреслюють презирство до описуваного героя:

[начальник тюрми] Сам він **низенький, обрюзклий** з обличчя [365]; Взагалі ж йому подобалося, що от таке юрбище **здоровенних** людей, а всі його, **маленького** альбіноса, бояться [365].

У наведеному прикладі спостерігаємо також антитезу.

У зовнішній характеристиці виснажених, доведених голодом і тортурами до останньої межі відчаю людей, перевалюючим є значення малої товщини, яке може передаватися окремим словом і цілим словосполученням:

...черідка голих, кривоногих, **худоребрих**, зарослих волоссям.. [84]; Ті голі люди сиділи або по-турецьки, або вклякнувши навпочіпки й рачки, **худі** аж чорні, зарослі бородами, з **великими** синцями під хоробливо запаленими очима [68]; Але вони всі **худі, як шкелети**, хоч очі їхні пломеніють буйно [69]; **Тонка, мов билина**, досить висока на свої 14 літ, бистроока Галя [6]; він якось все ліз в очі, цей **мішок з костями** [419]; Така **худюсінька**, бідолашна його сестра Галя [429].

Приклади інших створених митцем портретів, що містять у собі слова на означення розміру:

Висока, чорнява, **струнка**, високоінтелігентна людина [360]; Андрій спостерігав, і йому було дивно з цього **довготелесого** вірменина [109]; Вони не сміли ані слова сказати, ані кивнути, ані рукою махнути, лише дивилися **широко** витріщеними очима або з-під насуплених брів [26]; [Старий Чумак] Посміхався в свій **довгий** запорозь-

кий вус, як це він робив завжди. Монументальний, **кремезний** і могутній, як сама земля, коваль Чумак. Патріарх свого племені, **дебелого** і **рясного** [8]; Агонізуючи, Ягельський простягав ноги, а Узунян відпихав їх назад, підгинаючи їх своїми **довжелезними** клешнями [126]; Тутешні контролери та кондуктори вміли якось ходити по ногах і по головах своїми **здоровенними**, наквацьованими мазутом чобітьми [43]; Вона [робітниця] стояла в протилежно-му кутку й дивилася надміру **поширеними** очима на Андрія [48]; Вся його [Іванова] **пишнота**, викохана так старанно, спливла, як віск. Був він **худючий**, з **величезними** синцями під очима, руки йому тремтіли, очі сльозились [471]; ..сказав якийсь **низенький товстюх** скептично [343]; Такий темперамент та такий гонор і такий, майже ліліпутний зріст і комарина сила [353]; [Дахно] **як скелет** [357]; [Львов] Науковець за фахом, **невеликий** на зріст, **пузатенький**.. [355]; [Хвильовий] **Низенький, сухорлявий**, з **великими** очима, з **широкими** чорними бровами і **смутний-смутний** [160]; особливо добірні хлопці з кулаками, **як довбня** [283]; До кімнати зайшов **низенький, широкогрудий і широкоплечий** чоловік.. [174]; Це була інша жінчина. Років тридцяти, груба, хтива, з **надзвичайним** бюстом і **дорідними** стегнами.. [194]; **Здоровенний** оперативник підштовхнув Андрія.. [197]; Прокуда, **маленький, пузатенький, круглий**, як діжечка.. [76].

Увесь роман пронизаний тугою за звичним, за людським, за рідним, за найдорожчим у світі. Часто прихильність серця до чого-небудь передається в романі додаванням зменшено-пестливих суфіксів до параметризмів:

Листочки за ґратами десь гойдаються на **тоненьких** черешках.. Листочки... **Маленькі**.. серце зворушує тужливий гомін осики і трепет її листочків, причеплених за **тоненькі** ніжки вниз головою.. [234-235]; Під ним [Андрієм] його планета.. а на ній **маленька** латочка його землі, яку він найбільше любить... [270]; Нічого з цієї халабуди не було видно, крім **малесенької** латочки неба [308]; От рояль розливається щемлячими акордами під **тоненькими** пальцями [273]; **Маленькі** пальчики пристрасно грають

„Молитву дівчини” [274]; Коридор був застелений м’якою доріжкою, по якій вони ступали беззвучно. Пройшовши цей коридор, вони перейшли в інший, поверхом вище. Потім ще вище. Коридори ті були **коротюнькі**, а весь будинок бул **невеличкий** і затишний – колишній готель повітового міста [29].

Нелюдські умови перебування в’язнів, тіснява, неможливість усамітнення підкреслюються такими словами зі значенням розміру (часто градаційними):

...Шклярук простоював біля вікна, дивлячись вгору на **малюсіньку** латочку часом синього, часом захмареного неба, яке було видно поверх високо щитка, так, ніби хотів туди вилетіти [362]; В чадній саламасі днів металась людські душі на **вузюсінькій** території одиночної камери... [138]; Далі дороги не було, тупик. Лише була **маленька** дірочка в стіні, як око. То там двері. Ледве помітні двері, оковані залізом, з **маленьким** тюремним „вовчком” посередині [66]; Отже, на кожну людину припадала зовсім **мінімальна** площа [72]; Відчинена лише **невелика** квартира [74]; Вечеря нікому не йшла на думку, і тільки тому, що вона була зовсім **мізерна**, люди її проковтнули [122]; ...в **тісному** тюремному подвір’ї загула машина.. [123]; ..їх випущено з тюрми крізь **вузесенькі**, обковані залізом двері просто на сходи.. [159]; Це життя людей, що з усієї сили намагаються утриматися на Богом призначеному їм рівні, що на такій **маленькій** і **тісній** території, в такому бруді, при такому страшному процесі знеособлення й нівеляції примудряються жити, як люди [451].

Таким чином, бачимо, що вживання параметризмів у романі І. Багряного „Сад Гетсиманський” носить певні особливості. У творі зустрічаються слова на означення розміру – різні частини мови (іменники, прикметники, включаючи ступені порівняння, дієслова, прислівники). Ідіостиль письменника характеризується наявністю лексем із різних мікрополів семантичного поля параметричності. Розмір може виражатися як одиничним словом, так і цілим словосполученням. У письменника є улюблений параметричний прикметник – **великий**,

хоча він широко вживається в романі також у своїх інших, інколи переносних значеннях, що безпосередньо не пов'язані з категорією розміру. Серед словотвірних особливостей виділяються вживання градаційних суфіксів: **-езн-, -енн-, -ющ-, -еньк-, -есеньк-, -юньк-**. Щодо параметричних прикметників **довгий** і **тонкий**, то автор частіше віддає перевагу градаційним похідним від них лексемам. Серед стилістичних прийомів митця, в яких вживаються слова на означення розміру, відзначимо повтори, поодинокі плеоназми, градації, звернення до епічно-фольклорних елементів, антитезні побудови. Усі ці особливості є складовою частиною ідіостилу письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багрянний І. Сад Гетсиманський. – К., 2001.
2. Братусь М. Кольористичний епітет як ознака тоталітарної доби (за творами І. Багряного) // Дивослово. – 2001. – № 5. – С. 14–15.
3. ХХ сторіччя української поезії. Іван Багрянний // Вітчизна. – 2005. – № 1–2. – С. 104–118.
4. Камінчук А. Через терни Гетсиманського саду // Київ. – 1997. – № 1–2. – С. 150–152.
5. Ключек Г. Романи Івана Багряного „Тигролови” і „Сад Гетсиманський”. – Кіровоград, 1998.
6. Марцинюк Т. Людина на трагічному іспиті історії (на матеріалі художньої прози Івана Багряного) // Вітчизна. – 1996. – № 7–8. – С. 120–122.
7. Святовець В. Художня деталь і вся палітра (до вивчення роману І. Багряного „Тигролови”) // Урок української. – 2004. – № 3. – С. 45–47.
8. Ткаченко В., Самойлюк М. Роль фразеологізмів у творенні образів роману „Тигролови” // Українська мова та література. – 2002. – № 14. – С. 21–24.
9. Ярова А. Дієслівна синоніміка у прозових творах Івана Багряного // Дивослово. – 2000. – № 10. – С. 16–20.

SUMMARY

The article deals with the analysis of the words meaning size in the novel “Garden Getsymansky” by Ukrainian writer Ivan Bagriany. The work touches upon the semantic, word-formating, stylistic characteristics of them, which are one of the part of individual style of the writer. Key words: *parametrism, size category, individual style, microfield*.